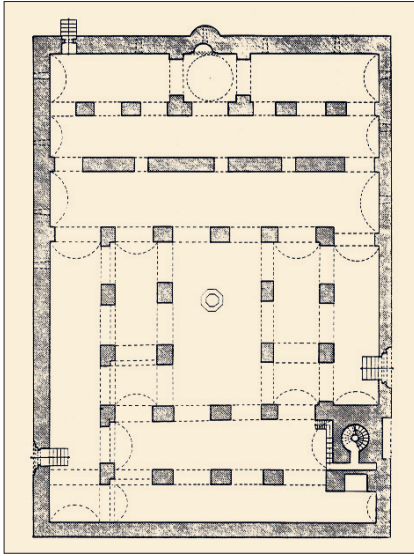

Harput Ulucamii'nin planı

edilebilir. Kalın silindirik gövdeli tuğla minaresi de enine bölümlenmiş süslemeleriyle, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak bölgesinde XII-XIII. yüzyıllarda yapılan Selçuklu dönemi minarelerinin öncüsü durumundadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Max van Berchem, *Arabische Inschriften aus Armenien und Diyarbekr*, Göttingen 1907, s. 18; Gabriel, *Voyages*, s. 258-259; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, İstanbul 1958, I, 306; Nureddin Ardiçoğlu, *Harput Tarihi*, İstanbul 1964, s. 45-46; a.mlf., "Harput Artukoğullarına Ait Kitabeler", *TM*, VI (1939), s. 41-42; Doğan Kuban, *Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul 1965, s. 126-128; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı II*, İstanbul 1973, s. 10-13; Ara Altun, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, İstanbul 1978, s. 27-43, 269-270; a.mlf., "Harput Ulu Camii'nin Durumu", *STY*, V (1973), s. 79-94; Ömür Bakırer, "Harput Ulu Camii Minaresi", *Bedrettin Cömert'e Armağan*, Ankara 1980, s. 375-395; Aynur Durukan, "Harput Ulu Camii'nin Düşündürdükleri", *Dünü ve Bugünüyle Harput: Sempozyum, 24-27 Eylül 1998-Elazığ* (haz. Fikret Karaman), Elazığ 1999, I, 305-337; M. Zeki Oral, "Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", *VD*, sy. 5 (1962), s. 35-38; a.mlf., "Harput Ulu Cami Duvarındaki Vergi Kitâbesi", *TTK Bil-diriler*, VI (1967), s. 140-145; İlhan Akçay, "Ulu Cami", *Yeni Fırat*, sy. 35, Ankara 1967, s. 28-30; Muhammed Beşir Aşan, "Harput Ulu Cami Minberi", *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, I/2, Elazığ 1987, s. 29-45.

ABDÜSSELÂM ULUÇAM

Harpan Ulucamii. Günümüze sadece minarenin bir kısmı ile harime ait temel-

leri ulaşan caminin yerinde daha önce Ay Mâbedi'nin (Sin Tapınağı) bulunduğu bilinmektedir. Şehrin Hz. Ömer döneminde 19 (640) yılında İyâz b. Ganm tarafından fethedilmesinin ardından camiye dönüştürülen yapı Firdevs Camii olarak da anılmıştır. Halife II. Mervân zamanında onarım geçiren ve artan müslüman nüfusun ihtiyacını karşılayacak şekilde büyü-tülen caminin minaresi de muhtemelen bu tamirat esnasında eklenmiştir. Ayrıca şehri egemenlik alanına katan Zengî Sultanı Nûreddin Mahmud camiiyi genişletmiş ve süslemelerini yenilemiştir. Bu tamirin tamamlanmasına işaret eden 570 (1174) tarihli kitâbe revak kısmındaki bir sütun başlığına işlenmiştir. Çeşitli zamanlarda yapılan kazılar sonucunda yapının revaklı avlusu ile birlikte 104 x 107 m. ebadında kareye yakın bir planı olduğu anlaşılmıştır. Kazılar sırasında yapının girişlerinde Nabonid döneminden (m.ö. V. yüzyıl) kalma, ay tanrısı Sin ile güneş tanrısı Şamas'ı temsil ettiği kabul edilen rölyeflere rastlanmıştır.

Mihraba paralel dört neften meydana geldiği anlaşılan yapıda nefleri ayıran kemerlerin farklı tarzda taşıyıcılara sahip bulunduğu görülmektedir. Birinci ve ikinci nefler üslûp birliği içindedir. İlk iki nefin üst örtüleri diğerlerine göre daha aşağıdadır. Bu iki nef arasındaki asma dalı ve yapraklı motiflerle süslü sütunlar günümüzde Şanlıurfa Müzesi'ndedir. Bundan dolayı yapının ilk başta iki nefli olarak tasarlandığı tahmin edilmektedir. Üçüncü nefte çift sütun ve köşeli taşıyıcılar atlamalı biçimde ele alınmıştır. Dördüncü nefte diğerlerinden farklı bir döşemenin kullanılması, Nûreddin Mahmud'un burada genişletme yaptırdığını düşündürmektedir. Revaklı avluyu harime bağlayan or-

ta akstaki kapı üzerinde âbidevî bir kemer yer almaktadır. Mihrabı giriş aksına göre batıya kaymış olan yapıda harime geçişi sağlayan önü merdivenli toplam on dokuz kapının varlığı anlaşılmaktadır. Mihrabın yanındaki kapı kible duvarına bitişik odalarla bağlantılıdır. Nûreddin Mahmud'un yaptırdığı revaklı avlu ortasında Anadolu'nun en eski şadırvanı sayılan sekizgen planlı, fiskiyeli havuzlu bir şadırvan mevcuttur. Havuzun köşelerindeki sütunların kaide izleri evvelce üstünün örtülü olduğunu göstermektedir. Avlunun doğu ve kuzey duvarları dışında tesbit edilen tuğla duvarlı küçük odalardan meydana gelen yapı herhalde medresedir. Caminin kuzey duvarına bitişik durumda Halife II. Mervân'ın yaptırdığı düşünülen minare bulunmaktadır. 5,20 x 5,20 m. ölçüsünde kesme taştan kare gövdeli minarenin yüksekliği 33 metredir ve şerefeden yukarısı yıkıktır, üst kısımdaki 11 metrelik bölümü tuğladan yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ramazan Şeşen, *Harpan Tarihi*, Ankara 1993, s. 41-42; Yılmaz Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, Ankara 1997, s. 80-81.

İSMAİL ORMAN

Hasankeyf Ulucamii. Hasankeyf Kalesi'nin kuzeybatısında çevreye hâkim bir tepe üzerindedir. Birkaç kitâbesi bulunmasına rağmen ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. 724 (1324) ve 907 (1501-1502) yıllarında Eyyûbîler ve Akkoyunlular tarafından tamir edilip genişletilmiştir. Aynı özellikteki yapılarla karşılaştırılarak XII. yüzyılda Artuklular döneminde inşa edildiği söylenebilir. Yapı bir hayli değişiklik geçirmiş olup bugün terk edilmiş durumdadır. Cami yamuk planlı bir

Harpan Ulucamii'nin kalıntıları

ULUCAMI

Hasankeyf
Ulucamii

avlunun güneyinde kurulmuştur. Arazinin meylinde dolayı terasla yükseltilen avlu-ya doğuda ve batıdaki kapılardan girilmektedir. Doğu kapısının önünde dört ayak ve kemer üzerine oturan, günümüzde kubbesi yıkık bir ön giriş yer almaktadır. Altında sarnıca inen kemerli merdiven vardır. Muntazam taş döşemeli avlu antik dönemden bir tapınağa aittir. Ortasında bir havuzla su kuyusu mevcuttur.

Yapıya derin bir eyvandan geçilmektedir. Harim kısmı kubbeli orta mekânla dikdörtgen planlı yan bölümlerden meydana gelmektedir. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan, ortası takviye kemerli eyvan ve beşik tonozla örtülmüştür. Batıda iki niş arasında satrançlı küfî ile taş üzerine yazılmış Ali adı okunmaktadır. Buradan daha dar bir kemerle harim bölümüne geçilir. Kapının iki yanındaki büyük boyutlu kalem işi Allah-Muhammed isimleri tamir sırasında yazılmıştır. Kapı kemerinin üzeri bitki motifleriyle süslenmiştir. Eyvan kemeri içinde mermer kazılmış üç satırlık tamir kitâbesi vardır. Kapının üzeri mahfil olarak düzenlenmiştir. Kare şeklindeki mihrap önü mekânı tromplara geçilen basık bir kubbeyle örtülüdür. Kubbe sekizgen kasnak üzerinde sekiz dilimlidir. Mukarnas başlıklı iki sütunçeyle sınırlanan mihrap nişi mukarnaslı bir kavsarayla taçlandırılmıştır. Kavsarayı çevreleyen sivri kemer kubbe eteğine kadar yükselmektedir. Mihrabı sınırlayan geniş kuşakta sathî mukarnas dizileri işlenmiştir. Caminin ahşap minberi bugün Mardin Müzesi'nde bulunmaktadır.

Kubbeli mekânın iki yanında uzanan bölümler farklı kalınlık ve genişlikteki takviye kemerleriyle orantısız bir plan arzeder. Mimarının şekillenmesinde yerli gelenekle iklimin büyük etkisi olmuştur. Kib-

le duvarında mihrap nişiyle sonradan kapatılan tek pencere dışında açıklık yoktur. Harimin batı kanadı küçük bir eyvanla irtibatlandırılmıştır. Ayrıca kuzey duvarına bitişen minare kaidesiyle batısında kare planlı bir oda yer almaktadır. İç mekân batıdaki mazgal pencereyle aydınlatılmıştır. Caminin eyvanla bir "T" oluşturulan ilk harim bölümünde dökülen sıvanın altında kesme taş malzeme kullanıldığı görülmektedir. Ek mekânları çeviren duvarlar moloz taşla örülmüş, caminin tamamı kalın harç tabakasıyla sıvanmıştır. Vaktiyle kemer ayakları boyunca uzanan kitâbe kuşağından bazı harflerle izleri kalmıştır. Doğu kanadın kuzey duvarına bitiştirilen dikdörtgen bölüm iki mihrap nişiyle ikinci bir harim şeklinde değerlendirilmiştir. Doğudaki takviye kemeri, girişteki büyük eyvan kemeriyle bazı kapı ve pencere açıklıkları son tamirde şekillenmiştir. İkinci harimden küçük bir eyvanla avluya geçilmektedir. İki eyvan arasında ortadaki duvarı sonradan kaldırılan ve avluya dört pencereyle açılan bir oturma mekânı mevcuttur.

Minarenin moloz taş kare kaidesine dışarıdan merdivenle çıkılmaktadır. Esas giriş kapısı üzerinde yer alan ve izlerinden sırlı tuğla süslemeli olduğu anlaşılan silindirik gövdeli tuğla minare yıkılmıştır. Kaidenin avluya bakan cephesinde, Eyyûbî tamiri sırasında yazılan örgülü çiçekli küfî kitâbe kuşağı ile Bursa Kemeri'nin iki yanında alçı üzerine işlenmiş bitki süslemeleri vardır. Kemer içinde iki satırlık nesih kitâbede 724 (1324) tarihi okunmaktadır. Yapının dış duvarlarında İslâm öncesi döneme ait bezemeli devşirme malzemelerle çoğu okunamayan İslâmî kitâbe parçaları kullanılmıştır. Güney cephesi duvar altındaki mağara ve medrese hücreleriyle hareketli bir görünüme sahiptir.

Hasankeyf Ulucamii karanlıkta kalan tarihi, düzensiz plan ve kalitesiz malzemeyle yapılan kötü onarımlarına rağmen son zamanlara kadar kullanıldığı için günümüze sağlam biçimde gelmiştir. Taştan kare kaideli, firuze sırlı, silindirik gövdeli minare tipiyle Cizre ve Musul ulucamileri, saç örgüsü şeklinde aşağı sarkan mukarnaslı kavsaralarıyla Kuzey Irak bölgesi yapılarına benzemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Gabriel, *Voyages*, s. 61; Ali Kılıç, "Hasankeyf Vakıf Eserleri", *V. Vakıf Haftası: Restorasyon ve Vakıfların Ekonomik ve Sosyal Etkileri Semineri* (7-13 Aralık 1987), Ankara 1987, s. 161; Hüseyin Yurttaş, "Hasankeyf'te Artuklu, Eyyûbî, Akkoyunlu ve Osmanlı Dönemi Mimarî Eserleri", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, VIII, 100-113; M. Oluş Arık, *Hasankeyf: Üç Dünyanın Buluştuğu Şehir*, Ankara 2003, s. 114-118.

ABDÜSSELÂM ULUÇAM

Isparta Ulucamii (Kutlu Bey Camii). İl merkezinde hükümet konağının hemen yanı başında yer almakta, bânisi ve Isparta'nın ilk Osmanlı idarecisi olan Kutlu Bey'in adıyla da anılmaktadır. 833 (1429) yılında inşa edilen ilk yapı 1899'da yıktırılmış ve yerine 1902 yılında tamamlanan yeni bir cami yaptırılmış, 1914 depreminde bu yapının da yıkılması üzerine 1922'de bugünkü cami inşa edilmiştir. Tek şerefeli minaresi 1931 yılında Vakıflar İdaresi tarafından yeniden yaptırılmış ve 1990-1992 yıllarında onarım görmüştür. Kutlu Bey'in camiye yaptırdığı yerde bir Selçuklu yapı-ısı bulunduğu tahmin edilmekte, Böcüzâde Süleyman bunun 478 (1085-86), Osman Turan ise 699 (1299) tarihli olduğunu söylemektedir. Asıl cami hakkında fazla bilgi yoktur. Böcüzâde tarafından 1908'de yapılan bir çalışmadan yapı hakkında bazı bilgiler elde edilmektedir. Buna göre ilk yapının üzerinin toprak damla örtüldüğü ve tuğladan iki şerefeli bir minaresinin bulunduğu anlaşılmaktadır. 1899 yılında mihrap tarafındaki çürüyen birkaç direğin yenilenmesi için damı açıldığında ahşap direklerinin çoğunun çürüdüğü görülmüş, bunun üzerine dönemin Isparta mutasarrıfı İzmitli Hüseyin Hüsnü Paşa tarafından caminin yıktırılıp II. Abdülhamid'in tahta çıkışının yirmi beşinci yılı hâ-tırasına Ayasofya'ya benzer kâgır ve çok kubbeli olarak yeniden yapılmasına karar verilmiştir. Halktan toplanan 500 küsur lira ile, Hamidiye adının konması için izin alınıp yenisinin inşasına başlanmıştır. Ot taşı denilen taştan sütunlar, küfeki taşın-